

A TANÁR VISSZANÉZ

A cím arra utal, hogy emlékirattal van dolgunk; Szabó László Tamás (is) megírta a visszaemlékezéseit. Ezt sugallja a gondosan választott borító: a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium főbejárata, amely sokunknak nem a művelődéstörténeti értékű középiskolát jelentette, hanem az Országos Pedagógiai Intézetet. (Ez volt az OPI igen szerencsésen kiválasztott székháza azokban az évtizedekben, amelyekben a gimnázium működése szünetelt.) De a látszat csal: Szabó László Tamás új könyve nem visszaemlékezés. Inkább csokorba gyűjtése azoknak a kisebb írásoknak – bevezetők, előszavak, kutatási pályázati szövegek, tankönyvi részek –, amelyek kiegészítik, árnyalják, sőt teljessé teszik Szabó László Tamás gondolatvilágát. Egy gondolatvilágot, amelyet – tanárképzésen és nemzetközi összehasonlításokon túl – tulajdonképpen még mindig a „rejtett tanterv” ural.

Szabó László Tamás a „rejtett tanterv”-vel – az ezzel foglalkozó kis könyvével (Magvető, 1985) – olyan ismertté vált, hogy sokan, még a szakmán kívül is, máig emlegetik. Ki érti pontosan, mivel írja bele magát egy-egy téma az olvasók szívébe és emlékezetébe? Most úgy gondolom, hogy az a kis könyv, megjelenése pillanatában, többet sejtett, mint amit a szerzője szándékolt: illeszkedett a kvázi-politikai leplezések sorozatába, amely a Kádár-rendszer végnapjaiban eluralkodott.

Ha már a „rejtett tanterv”-nél tartunk – amely, mint mondtuk, máig uralja a szerző munkásságát –, nézzük, mit gondol erről Szabó László Tamás most. Az ötletet és fölismerést, amelyet az első, Magvetős könyvében megfogalmazott, jelen könyvében már mint tanítási anyagot látjuk viszont (egy leendő tanároknak szóló szöveggyűjtemény részeként). Ennek megfelelően a frissessége megkopott talán, de a mélysége nőtt. Ebben a kötetben a „rejtett tanterv” mint kutatók sokaságának fölismeréseit összefoglaló és elmagyarázó tananyag áll előtünk: valami, ami új érdekességet vihet az avíttasnak hangzó „didaktikába” (*A „rejtett tanterv” és a kulturális antropológia; p.105–10*). Kutatói példaanyaga és utalásai bővültek; különösen pedig a mód, ahogyan a „rejtett tanterv” jelenségvilágába bevezet. (*„Valamennyiünknek vannak felejthetetlen emlényeink az iskolában eltöltött évek egy-egy mozzanatáról... Az osztály... bizonyos értelemben maga az élet... sikerek és kudarcok, szorongások és oldott, derűs pillanatok egymásra halmozódó és*

összegubancolóldó sűrű szövevénye... Természetes, hogy miközben a tanuló az iskolában mindennapi életét éli, ritkán van módja, alkalma arra, hogy feldolgozza, tudatosítsa, szavakban is kifejezze valamennyi élményét.”; p.101). A vizsgálatot pedig, amelyet bizonyításul idéz a „rejtett tanterv” működéséről, borzongva olvassuk. Amit az angliai tanár a gyengélkedő csoport nyelvtanórájáról 1979-ben mondott – az ma Európa-szerte emlegetett követelmény kezd lenni (*„Egyszerű nyelvtanra van szükségük, amit a mindennapok során használhatnak. Meg kell tanulniuk helyesen beszélni, üzleti és köszönő leveleket fogalmazni”*; p.111).

Jelenség és lényeg vélt vagy valós kettőssége azóta is fogja tartja Szabó László Tamás érdeklődését, amióta *A „rejtett tanterv”*-et megírta (akár még egyszer is kiadhatná, ha máshogyan nem, jegyzetlet, bővített formában). Ezért is rezonált írásaiban annyira az 1990-es években felbukkanó „reflektivitásra”, amelyet a tanárképzésre Schon után ő maga alkotóan alkalmazott (*Donald A. Schon, The Reflective Practitioner, 1985*). A „reflektív paradigma” – mint Szabó László Tamás nevezi – a tanári továbbképzések hagyományos, fölvilágosító irányát megfordítja. A továbbképzésnek nemcsak tárgya lesz a pedagógus (akit továbbképeznek), hanem egyúttal az alanya is. Magamagát képezi tovább azzal, hogy saját, nem tudatosult tevékenységét tudatosítja, explicitté teszi. A rejtett így önmagának nyilvánvalóvá válik, másoknak pedig tanulással szolgál (*„... egyfajta képzési/továbbképzési stratégia is körvonalazódik, amely önmegszólító kérdések köré szerveződik..., hogy felszínre jöjjenek a hallgatólagos tanári tudás alapját képező elméleti megfontolások... a tanítás implicit felfogása a megfogalmazás révén explicitté, mások számára közölhetővé, hozzáférhetővé válik.”; p. 97*).

A „reflektív paradigmára” való erőteljes ráérzés viszi tovább a szerzőt az „iskolai hermeneutika” irányába. Az iskolai hermeneutika az iskolában történtek megélését és utólagos értelmezéseit tanulmányozza. Egymásra vetíti a tanárok, diákok, szülők és az iskola más szereplőinek utólagos reflexióit, hogy ebből rajzolódjék ki az „iskolai élményvilág”. „Élményvilág” – ez a szerző újabb kedvenc fogalma. Semmi sem biztos, hogy úgy van, ahogyan pillanatnyilag látjuk és érzékeljük – legalább is az iskolában nem. Mégis eltájékozódunk az „iskolai élményvilágok sűrű szövetében”, ha beleéléssel közelítünk hozzá (*Iskolai élményvilágok; pp. 53–61*). Élményeket élve át az iskolában – beleélve magunkat az iskola élményvilágá-

ba – ezekhez az élményekhez utólag jelentéseket társítunk, vagyis értelmezzük a magunk (és mások) számára. Így lesz tudományos vizsgálódás tárgya az iskolai élményvilág. Így válik pedagógiánk (a nevelés tudatos gyakorlata) eszközzé és a neveléstudomány (a nevelés tudományos elemzése) tárgyává.

Szabó László Tamás még megíratlan didaktikájának ezek az alapelemei. S mindebből érthető, hogy egy korban, amelyben az *evidence based policy* (adatokra alapuló döntések), valamint a *research based practice* (kutatásra alapuló tanári gyakorlat) fölmagasztosul, egy másik, mondjuk holisztikus személete a tanári mesterségnek bizonytalan módon csak a helyét keresi. Szabó László Tamás azzal a dilemmával küszködik, hogyan lehetne adatszerűen és tudományosan megfogalmazni egy „reflektív pedagógiát” és egy „iskolai hermeneutikát”. De mert az ilyesmit adatszerűen nem lehet, a szerző – tán idő előtt – föladja a próbálkozást. Maradnak, stílszerűen, a cserépdarabok: nagy gondolatok föl-fölcsilanó megjelenései. Ezért bosszantó ez a könyv. Ezért szeretni való.

A kötet – mondja a szerző előszóként – válogatás két évtized anyagaiból. „Témáit legalább annyira a személyes érdeklődés, mint a változó munkahelyek diktálta közös feltételek adták.” (p. 7.) A három tárgykör, amelybe ezek a munkák – többé-kevésbé sikeresen – besorolódnak, az iskolák és közvetlen környékük; az iskolában folyó munka és ennek szakmai-tudományos értelmezései; valamint a tanárképzés.

Ami az első fejezetet illeti, az maga is töredékes didaktika. Benne olyan szövegek találhatók, amelyek már megjelentek, vagy megjelenhettek volna egy didaktika részeként. S az olvasónak az a sejtése (de talán csak reménye), hogy az ötletek és az első változatok már nincsenek messze a részletesebben kidolgozott tankönyvtől. Egy olyan tankönyvtől, amely kritikusan ismertetné a közkézen forgó elméleteket – annál is inkább, mivel az utóbbi évek magyar nyelven elérhető didaktikája csupán szerkesztett kötet, amely egységes látszata ellenére valójában tanulmánygyűjtemény (*Falus Iván ed., Didaktika, 2004*). Az utolsó koncepciózus mű e téren Báthory didaktikája volt (*Báthory Zoltán, Tanulók, iskolák, különbségek, 1997*). S ha a szerző és munkatársai ezt már nem használják, bizonyára szakmailag érthető és elfogadható. Különösen akkor, ha Szabó László Tamás *A tanár visszanez* c. munkája valóban az,

aminek látszik: előkészület egy alternatív szintézisre.

Szívesen veszem a szerkesztett tankönyvet, a többszerzős műveket – mert sejtem, hogy a modern világ többé már nem teszi lehetővé a mindent átfogó ismereteket. Mégis az egyszerűs tankönyvek híve maradok. Egyszerűen azért, mert a tanár – vezető oktatója egyik vagy másik diszciplínának – egymaga kell összeállítsa a saját tananyagát. Azt, amit hétről-hétre a katedrára állva önmagán átszűr és hallgatóságához igazít. Ne hivatkozzék senki ezzel szemben a modern felsőoktatásra, amely szükségtelessé teszi a tanár egyéniségét és lehetetlenné az alkotó szintéziseket. Az oktató munka a felsőoktatásban ma is tanár–hallgató viszony. S ebben a viszonyban nem a lelki gondozás a vezérmotívum, hanem a kutatáson alapuló szintézis s a szintéziseken alapuló oktatás. Az előadás, amely – erről kevesebb szó szokott esni – a tanár sajátos alkotó munkája, s amelyet a hallgatók is komolyan vesznek, ha megérzik, hogy a tanár milyen komolyan veszi. Egy didaktika, amely a hallgatók lélettapasztalataiból indul ki – ahelyett, hogy *evidence based* lenne – tanítható, tehát tanulható, sőt meg is kedvelhető. Következésképp, ami nagy szó, a gyakorlatban is hasznosítható.

Szabó László Tamás a „magas tudomány”-t nem „professzorosan” műveli. Ez tükröződik a könyv második fejezetében (*Neveléstudomány, minőség, érték*). Az „iskolai élményvilág” beemelése a kutatás tárgyai közé nem is igényel olyan elemző eszközöket, mint amilyeneket a tesztkészítés, a tudáspróbák vagy az IKT alkalmazása igényelne. Az *evidence based* didaktikával – a szerző szereti „kognitív didaktikának” nevezni – az a baj, hogy természettudományos képzettségű tanárok művelik, és természettudományos alapképzettségű tanárjelölteknek szánják. Bölcsészeknek vagy társadalomtudományi orientációjúaknak keveset mond, vagy éppen semmit sem. Hiába akarják művelői tudományosnak beállítani, mégsem igazán az. Hiányzik ugyanis belőle az önkritika, minden értelmiségi lét sajátja. Ahogy Szabó László Tamás írja egy helyütt: „...a bevett hiedelemmel ellentétben, ez a folyamat [a tanítás, KT] távolról sem pusztán technikai jellegű, tervezett tevékenységek sorozata: legalább annyira rokonítható a művészi teremtés alkotó folyamatával is, amennyiben intuitív, kreatív, a rögtönzés spontaneitását is tartalmazó tevékenység. E tevékenység a jó, eredményes tanítási gya-

korlat megteremtése érdekében erőteljes kritikai gondolkodást igényel.” (p. 97.)

Ha a kételkedés is része egy tudományos didaktikának, ez a kötet és szerzője nem is áll már távol tőle. A szerző kételkedik – sokszor és sok mindenben (talán helyenként túl sokat is). Bizonytalanságai – címadásban, kifejezések keresgélésében, a rokon jelentésű szavak gyakori próbálgatásában – mind ezt tükrözik. S ezt tükrözi a főtebb már említett mozaikosság. Mintha nem engedné magának, hogy egy-egy gondolat-sorba igazán beleélje magát. Mintha mindig visszafogná a kétely: vajon mit szólnak a pályatársak? Vajon igazam van-e? Vajon végigmehetek ezen az úton?

Pedig az utak, amelyeket fölfedez magának – amelyekre rá-rácsodálkozik – nemcsak különlegesek, hanem vonzóak, sőt csábítók. „A társadalmi jelentéseket... szubjektív értődések, jelentéstudajdonítások (attribúciók) alkotják meg; ám ezek objektíválódott formában bárkinek rendelkezésére állnak... Ennek a paradigmának olyan teljesítményeit tarthatjuk számon, mint a szaknyelvi metaforával »rejtett tantervnek« nevezett jelenségvilág feltárását, a tanári kommunikáció látens hatásmechanizmusait leíró Pygmalion szindróma, vagy a tantervi problematikát új értelmezési keretbe helyező etnometodológiai megközelítés...” (p. 95.) Gondolatébresztő szavak, ingerelnek a továbbgondolásra.

A szelíden provokálás Szabó László Tamás új könyvének érdekessége. Ha olvasmányunkat pro-

vokációnak fogjuk föl – gondolkodásunk provokálásának –, talán nem olyan nagy baj, hogy nem vezet végig egy-egy megkezdett úton. A jó tanító, tudjuk, az, aki maga is velünk tanul, aki csak egy-egy leckével van előttünk. Szívesen követjük, mert nem imponálni akar – egyszerűen csak szeretetre méltó.

Ha így forgatjuk *A tanár visszanéz*-t, valóban jó könyv. A szónak abban az értelmében mindenestre, hogy megmozgatja a fantáziánkat; néha kétkedésre, máskor alkotó munkára ösztönöz. Egy csendes, de igen művelt tanár „asztali beszélgetései” bontakoznak ki belőle; olyané, aki reflexiókat fűz a gyakorlathoz, amellyel találkozik, s a tudományhoz, amelyet egyébként maga is művel. (Hogy mennyire, az az összehasonlító kisebbségkutatásról vagy az európai tanárképzés modelljeiről szóló fejezetekből tűnik ki; pp. 62–70., 139–79.) Reflektív pedagógus – nemcsak elméletben, hanem a saját gyakorlatában is.

Reflexiókkal teli könyv a Szabó László Tamásé. E reflexiók nem helyettesítik a kutató munkát (ezt a szerző tudja a legjobban) – de az is igaz, hogy az ilyen reflexiók nélkül nem érlelődik meg a kutatási eredmény. *A „rejtett tanterv”* után most új figyelmet keltett – várjuk a folytatást.

(*Szabó László Tamás: A tanár visszanéz. Új Mandátum Kiadó, 2009, Budapest. [Oktatás és Társadalom; 5.]*)

Kozma Tamás